

tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 8 4 ● 2009

Een zee van

Resultaat na vijftientig jaar herstel van

● Groenknolorchis. Foto: Cor ten Haaf.

In de Noord-Hollandse duinen komen internationaal gezien veel bijzondere planten en vegetaties voor. Zorgvuldig plaggen en consequent beheren blijkt een effectieve manier om de bijzondere soorten te behouden en zich te laten verspreiden.

'Goed onderzoek en doordacht beleid zijn belangrijke bouwstenen voor verantwoord natuurbeheer, maar het komt er uiteindelijk op aan of de juiste beheersmaatregelen daadwerkelijk worden uitgevoerd', aldus Wim Klomp, de eerste beheerder van het Zwanenwater van 1973 tot en met 2003, waaraan wij

dit artikel opdragen.

Natte duinvalleien in perspectief

Internationaal bezien zijn de Noord-Hollandse duinen zeer bijzonder. Meer dan een derde van de Nederlandse natte duinvalleien ligt in

Soort	Aantal valleien
galigaan	5
veelstengelige waterbies	5
heidekartelblad	5
dwergglas	5
rietorchis	4
moeraswespenorchis	4
parnassia	4
wataardbei	4
dwergbloem	3
moeraskartelblad	3
knobbies	3
vleeskleurige orchis	2
stekelbrem	2
grote boterbloem	2
welriekende nachtorchis	2
sierlijke vetmuur	2
geelhartje	1
groenknolorchis	1
rond wintergroen	1

● Frequentie van de bijzondere soorten in de zes geïnventariseerde valleien.

deze provincie. Duinvalleien zijn rijk aan bijzondere soorten zoals parnassia, moeras- en heidekartelblad, knobbies en moeraswespenorchis. Het vlaggenschip van de natte duinvalleien vormt de groenknolorchis. In Nederland komt hij op verschillende plaatsen voor, maar in de ons omringende landen is hij zeer zeldzaam. Nederland draagt een grote verantwoordelijkheid voor deze soort in Europa (Hartman en Oostermeijer, 2006). Goed ontwikkelde vochtige duinvalleien ontstaan vooral op plaatsen waar de kust aangroeit. Daarna volgen verschillende successiestadia elkaar op en na verloop van tijd groeien de natte valleien dicht met soortenarm struweel of duinriet. In gunstige omstandigheden zorgt kustaangroei weer voor 'verse' valleien. Helaas komt kustaangroei in Noord-Holland vrijwel niet meer voor.

Poging tot herstel

Het Zwanenwater is een jong duingebied met meer dan honderd hectare natte valleivegetaties waar

orchideeën

natte duinvalleien in het Zwanenwater

● De ligging van de afgeplagde vlakken.

● Dwergbloem. Foto: Wim Klomp.

nog veel kenmerkende soorten voorkomen. De kwaliteit van de vochtige vegetaties in de zeereep is echter sterk terug gelopen. De valleien zijn regelmatig gemaaid waardoor bos en struweelvorming werd tegengegaan, maar de bijzondere soorten hielden niet stand. Maaien alleen bleek niet genoeg. De toenmalige beheerder van Natuurmonumenten, Wim Klomp, is in 1980 begonnen met het afplaggen van vergraste en verdroogde valleien achter de zeereep. Een maatregel om het pioniermilieu dat ontstaat bij kustaangroei te herstellen.

Ontwikkeling van de plantengroei

In 2008 zijn zes tussen 1980 en 1992 afgeplagde valleien nauwkeurig geïnventariseerd. De oppervlakte varieert van 0,5 tot 2 hectare. We vonden honderdvijfentwintig soorten, waarvan er negentien op de Rode lijst staan van kwetsbare en bedreigde planten. Heidekartelblad, parnassia, dwergbloem en dwergvlas komen in de meeste plagstukken voor (tabel). Ze zijn kenmerk-

kend voor half open, zandige groeiplaatsen en maken deel uit van sterk bedreigde vegetatietypen. Vleeskleurige en moeraswespenorchis komen in de helft van de valleien voor in zeer grote aantallen. Een grote verrassing was de vondst van de groenknolorchis. Meer dan honderd jaar geleden werd deze zeer zeldzame soort voor het laatst gezien in het Zwanenwater. Samen met het Kennemerstrand is dit de enige vindplaats in de Hollandse

vastelandduinen.

De herontdekking haalde zelfs de landelijke media en kreeg een trotse vermelding in het jaarverslag van Natuurmonumenten.

We hebben de kartering van 2008 vergeleken met de provinciale planteninventarisatie uit 1980. In elke geplagde vallei bleek het aantal bijzondere soorten spectaculair gestegen (figuur). Slechts de armbloemige waterbies en grote

De groenknolorchis werd verwacht

In 2001 startten Floron en de Universiteit van Amsterdam een onderzoek naar kansen om de groenknolorchis voor Nederland te kunnen behouden. Ze analyseerden alle bekende groeiplaatsen. Een open vegetatie en niet verzuurde bodem zijn essentieel. Toevoer van baserijk kwelwater en continue maaibeheer blijken sleutelfactoren voor een lang levende populatie. De orchis is heel kritisch en kent een hoge dynamiek van uitsterven en koloniseren. Voor het overleven van de soort in Nederland is een netwerk van geschikte groeiplaatsen essentieel. Beheersingrepen als plaggen vormen een goed alternatief voor open duinvegetaties die langs natuurlijke weg ontstaan. Als we door plaggen nieuw habitat in de duinen creëren, zijn er goede kansen om de groenknolorchis voor Nederland te behouden (Hartman en Oostermeijer 2006).

● Afplaggen van een duinvallei. Foto: Wim Klomp.

keverorchis zijn niet meer terug gevonden. De waterbies groeit wel in de directe omgeving en in een nabij gelegen geplagde vallei bij Petten. Voor de grote keverorchis vermeldt Weeda (1994) dat hij zich in dichtgegroeide schraallanden lang kan handhaven terwijl de meest opmerkelijke soorten verdwijnen. Zijn voorkomen markeert kansrijke plekken voor herstel van vroeger schraalland! Conclusie: de plagprojecten hebben de afgelopen vijftientig jaar geleid tot een spectaculair herstel van bijzondere soorten en vegetaties van natte duinvalleien.

Waarom?

In de ecologie geldt dat bijzondere soorten voorkomen op bijzondere plaatsen onder bijzondere omstandigheden. Voor het succes van de natuurherstelprojecten in het Zwanenwater zijn drie belangrijke succesfactoren te onderscheiden:

- aanwezigheid van duinen die

zorgen voor toevoer van gebufferd grondwater en de ligging ten opzichte van andere natte valleien,

- de wijze waarop het natuurherstel is uitgevoerd,
- het vervolgbeheer.

De ligging

Het Zwanenwater is een jong, en daardoor nog niet sterk ontkalkt gebied. Aan de voet van de duinen komt plaatselijk kalkrijk kwelwater aan de oppervlakte. Dit gebufferde grondwater vormt een groeivoorde voor bijzondere soorten zoals galigaan, grote boterbloem en groenknolorchis.

Verder herbergt het gebied meer dan honderd hectare natte duinvalleien (Ten Haaf en Kat, 2009). In de omgeving van de geplagde valleien groeien nog veel bijzondere

soorten. Verder kent het gebied heel veel glooiende overgangen van hoog naar laag en van nat naar vochtig naar droog. Op de overgang ligt altijd wel een geschikte groeiplaats voor ecologische fijnproevers. Zo kent het Zwanen-

Bij de uitvoering van het werk was regelmatig toezicht aanwezig en de kraanmachinist werd zorgvuldig geïnstrueerd

water verschillende populaties van de zeldzame, superspecialistische planten als dwergbloem en dwergvlas. Kortom, door de aanwezigheid van veel bijzondere soorten in de directe omgeving is het Zwanenwater een kansrijke plaats voor herstel van natte duinvalleivegetaties.

Uitvoering van de natuurherstelprojecten

In het Zwanenwater zijn de herstelprojecten zorgvuldig uitgevoerd. De dichte vegetatie van duinriet en kruipwilg is voorzichtig afgeschraapt. Niet te diep, waardoor de oude zaadbanken intact zijn gebleven. Maar ook weer niet te ondiep, waardoor resten van de humuslaag en plantenwortels achter zouden blijven. Door het reliëf van de bodem te volgen blijven de subtiele overgangen van hoog naar laag en nat naar droog in stand. Bij de uitvoering van het werk was regelmatig toezicht aanwezig en de kraanmachinist werd zorgvuldig geïnstrueerd. De verschillende valleien zijn gefaseerd tussen 1980 en 1992 afgeplagd.

Vervolgbeheer

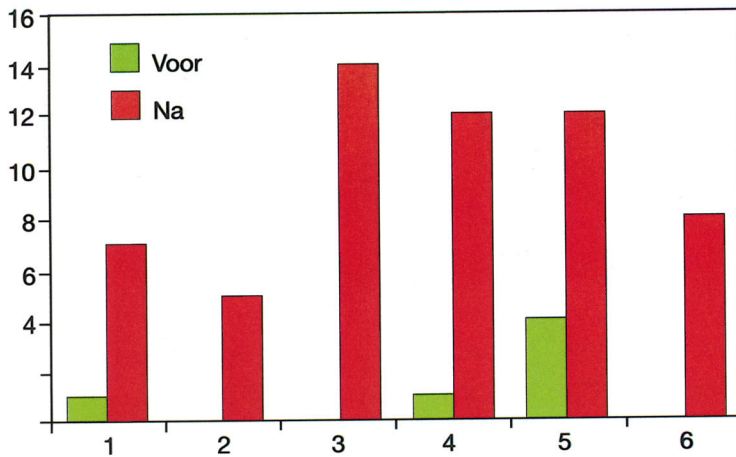
De dwergbloem wint weer terrein

Dwergbloem kwam in Nederland verspreid, maar nooit algemeen voor. Inmiddels is de soort zeer zeldzaam. Het zwaartepunt van haar verspreiding valt in de duinen van de Waddeneilanden en het Deltagebied. Daarbuiten komt ze nog maar sporadisch voor.

Dwergbloem groeit op zonnige, spaarzaam begroeide, vochtige plekken op zandige, maar niet helemaal voedselarme en een beetje verdichte bodem.

Het is een pioniersoort van 'open gescheurde' vegetaties en niet van oorspronkelijk onbegroeid terrein. Vegetaties dus, waar dwergbloem al snel wordt verdrongen door hoger opschietende gewassen (Weeda 1988).

Het Zwanenwater en de iets zuidelijker gelegen Kleine Flors zijn de enige groeiplaatsen in de vastelandduinen. Dwergbloem komt alleen voor in geplagde valleien en heeft zich recent uitgebreid van één naar drie kilometerhokken.

● Aantal rode lijst soorten per vallei voor en na plaggen.

De vegetatieontwikkeling komt op het kale zand maar langzaam op gang. Het duurt meestal vijf tot tien jaar voordat er zoveel plantenmassa staat dat er wat te maaien valt.

In het Zwanenwater maaiden de beheerders van begin af aan de geplagde stukken zelf. Tegenwoordig zijn beheerders vooral bezig met zaken als voorlichting, beleidsbeïnvloeding en administratie en komen haast niet toe aan het beheer zelf. En toch is dat ons inziens essentieel voor het behoud van kwetsbare vegetaties. Met loonwerkers kan het zo maar gebeuren dat er met te zwaar materieel wordt gewerkt. En zware machines met brede banden richten veel schade aan. De beheerder kent zijn terrein en weet precies wat waar staat en dat is een van de redenen waarom de geplagde valleien in het Zwanenwater zich zo goed hebben ontwikkeld.

De toekomst: blijven plaggen

Aan de Noord-Hollandse vastelandkust ontstaan langs natuurlijke weg vrijwel geen nieuwe natte duinvalleien meer. Dat betekent dat de bijbehorende vegetaties langzaam ontkalken en dichtgroeien met duinriet en struweel. Dat is jammer, want het gaat om soorten en vegetaties die internationaal gezien zeer bijzonder zijn. Voor het behoud en herstel blijkt plaggen een goed alternatief.

De afgelopen decennia zijn in bestaande valleien van het Zwanenwater, Pettemerduinen en Grafelijkheidsduinen bij Den Helder regelmatig stukken met succes geplagd.

Het is verheugend dat bij Callants-oog hard gewerkt wordt om op het Botgat, het voormalige schietterrein van defensie, de natte duinvalleien te herstellen. Zo wordt de keten van vochtige valleien tussen Den Helder en Petten aangevuld.

Samenvattend

Uit onderzoek blijkt dat plaggen van vergraste duinvalleien in de zeeoep een goede maatregel is om internationaal bijzondere soorten en vegetaties te behouden en herstellen. Voor succesvol natuurherstel zijn de sleutelfactoren de ligging ten opzichte van andere goed ontwikkelde vegetaties, de beschikbaarheid van gebufferd grondwater, de precisie waarmee de werkzaamheden worden uitgevoerd en de zorgvuldigheid van het vervolgbeheer. Voor het natuurbehoud en de biodiversiteit is het gewenst dat het plaggen van valleien in de toekomst wordt opgeschaald en voortgezet. Tot slot geldt dat voor herstel van goed ontwikkelde, soortenrijke duinvalleivegetaties tijd en geduld nodig zijn. Het duurt immers verscheidene jaren voor de eerste kenmerkende soorten verschijnen. De echte fijnproevers en kritische soorten duiken op na tien jaar en pas na een jaar of twintig is de vegetatie echt goed ontwikkeld.

Dank

Wim Klomp voor het beschikbaar stellen van de dia's en historische informatie.

Lucien Knol en Luc Berris (Natuurmonumenten), Ron van 't Veer voor de hulp bij het veldwerk en Theo

● Dwergbloem. Foto: Cor ten Haaf.

Baas (Landschap Noord-Holland) voor het beschikbaar stellen van de inventarisatiegegevens van provinciale planteninventarisatie uit 1980.

Nico Jonker deed in 2008 vrijwillig onderzoek voor Natuurmonumenten. Eva Kat en Cor ten Haaf werken bij ecologisch adviesbureau Ten Haaf & Bakker. In 2008 karteerden zij in opdracht van Natuurmonumenten de vegetatie van het Zwanenwater. In aanvulling daarop werd op eigen initiatief het onderzoek naar de geplagde valleien uitgevoerd.

Ecologisch adviesbureau Ten Haaf & Bakker:

Cor ten Haaf
Scholeksterstraat 23
1873 HM Groet

Literatuur

- HAAF, C. TEN & E. KAT, 2009. Zwanenwater, vegetatiekartering 2008. Ten Haaf & Bakker. Groet.
- HARTMAN, Y. & G. OOSTERMEIJER, 2006. Kan de Groenknolorchis overleven in Nederland? Tussen Duin & Dijk 5(4): 4-7.
- WEEDA, E.J., R. WESTRA, Ch. WESTRA & T. WESTRA, 1988 Nederlandse Oecologische Flora, Wilde planten en hun relaties. Dl. 3, 71.
- WEEDA, E.J., R. WESTRA, Ch. WESTRA & T. WESTRA, 1994 Nederlandse Oecologische Flora, Wilde planten en hun relaties. Dl. 5, 355-6.

Vara's Vroege Vogels TV heeft over de vondst van de groenknolorchis een uitzending gemaakt. Deze is terug te zien via de website van Vroege Vogels.